

The background of the cover is a photograph of medical equipment, including a stethoscope and various surgical instruments, resting on a white surface. The title 'FORSKNINGS ETIKK' is overlaid on the top half of the image.

FORSKNINGS ETIKK

NR. 02/ Juni 2011 // 11. ÅRGANG

A large green checkmark is painted on the left side of the cover, and a large red X is painted on the right side. These symbols are positioned behind the main title.

JA ELLER NEI TIL FORSKNING

– RESERVASJONSRETT LITE KJENT

PASIENTJOURNAL
PÅ NETT

Å LETE ETTER
SKJELETT

ISLAM OG
FORSKNING

ARV OG MILJØ – IGJEN

NEIDA – VI SKAL IKKE STARTE EN NY EIA-DEBATT. Men raskt kan ny forskning fra USA skape lignende bølger – debatten går allerede "overthere". Et nytt fagfelt, biokriminologi, begynner å vise resultater. – Vi leter ikke etter forbrytergener, sier forskeren Kevin Beaver ved Florida State University, – men vi har funnet en genetisk disposisjon som kan føre til kriminalitet – gitt spesielle miljøomstendigheter.

Dette er brennbart stoff. For hva om man fram i tid begynner å teste barn allerede i barnehagen for dette genet, for å hindre uheldig adferd? Mer positivt kan man tenke at med den nye kunnskapen, er det mulig å forebygge at personer med slike gener gjentar sine forbrytelser. Hva om man kjemisk kan påvirke genene? Her er det flere etiske snubletråder.

Beaver er klar i sin tale: – Den sosiologiske tradisjon har et begrenset og firkantet syn på hva kriminalitet er. De snakker bare om at fattigdom, rasisme og miljøfaktorer er årsak. Men hvorfor blir ikke alle i disse miljøene kriminelle? Vi kan like gjerne tenke oss at de forskjellige miljøfaktorer påvirkes av biologiske mekanismer.

Forskeren har gjort genetiske studier på begrepet "selvkontroll". Han undersøkte 21 000 barnehagebarn, deriblant 155 par eneggede tvillinger. Han fant større likhet blant tvillinger enn blant tilfeldig valgte barn. Og konkluderte med at det var en sammenheng mellom adferden "selvkontroll" og genetik.

Det er ikke nødvendigvis genene i seg selv, men gener i et gitt miljø som disponerer til ulik adferd. Genene koder for enten receptorer for hjernens signalstoffer, eller for enzymer som bestemmer konsentrasjonen av signalstoffer i hjernen, for eksempel dopamin, som påvirker hvordan vi handler. Et enzym, MAOA, bryter ned dopamin. Genet for MAOA eksisterer i mer eller mindre effektive varianter og har i mange undersøkelser blitt assosiert med høyere risiko for utvikling av voldelig adferd. Andre undersøkelser viser at effekten av MAOA-varianter er kjønnsspesifikk, trolig har dette med testosteron å gjøre.

Beaver har visjoner om hva forskningen kan brukes til. – Tenk at vi har personer som allerede er kriminelle. Statistikk viser at det er 70 % sjanse for at de gjør det igjen. Hva hvis vi finner preventive programmer som kan forebygge visse personer, vurdert etter kjønn, alder, etnisk gruppe eller gener for den saks skyld? På nåværende tidspunkt har noen forskere fra University of Georgia allerede vist at forebyggende program virker forskjellig på ulike genvarianter. Det gjaldt barn som ble fulgt fra før pubertet til etter når det gjaldt risikoadferd i forhold til røyk, alkohol og sex. Forebyggende program virket best på dem som hadde risiko-genet.

Kevin Bauer har møtt motstand fra dem som tror han ønsker å teste barn i barnehage. – Det er ikke det som er målet, sier han. – Denne biologiske forskningen skal hjelpe oss til å forstå at kriminalitet ikke bare er miljø, men også arv og gener.

Kilde: Weekendavisen.dk, 8. april 2011

Lise Ekern

Lise Ekern | REDAKTØR

FORSKNINGSETIKK

ISSN 1502–6353

UTGIS AV
DE NASJONALE
FORSKNINGSETISKE
KOMITEER

I REDAKSJONEN

Lise Ekern, ansv. redaktør
lise.ekern@etikkom.no
Telefon 23 31 83 11

Sigrid Skavlid,
sigrid.skavlid@etikkom.no
Siw Ellen Jakobsen,
siwellen@online.no

ABONNEMENT

TILSENDES GRATIS VED
HENVENDELSE TIL:
ab@etikkom.no
eller telefon 23 31 83 00

FORSKNINGSETIKK

BESØKSADRESSE:

Prinsens gate 18

POSTADRESSE:

Postboks 522 Sentrum,
0105 Oslo

TELEFON: 23 31 83 00

TELEFAKS: 23 31 83 01

E-POST: post@etikkom.no

INTERNETT: www.etikkom.no

DESIGN: Geir Henriksen /

Blæst Design AS

TRYKK: Rolf Ottesen

OPPLAG: 2700 eksemplarer

Forsidefoto: Illustrasjonsfoto,
Shutterstock

Fagpressen **F**

FOTO: SHUTTERSTOCK

FOTO: LISE EKEREN

FOTO: TROND ISAKSEN

20

FOTO: UDANO

4

8

24

WILL YOU *Starve* THA
They BE BETTER FED

INNHOOLD

Pasientjournal på nett	side 4
Å grave etter en grav	side 8
Om skjelettutvalget	side 14
Du kan reservere deg for forskning	side 15
Islam og forskning på menneskelige levninger	side 18
Maorilevninger tilbakeføres	side 20
Sett og hørt	side 22
Forskningsetisk historie	side 24
Bokomtale	side 27
Debatt	side 27

DE NASJONALE FORSKNINGSETISKE KOMITEER har fått sitt mandat fra Kunnskapsdepartementet. Komitésystemet er hjemlet i Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning – forskningsetikkloven. Den trådte i kraft 1. juli 2007.

Komiteenes oppgave er blant annet å stimulere til debatt om saker som har betydning både for forskersamfunnet og for befolkningen generelt. Komiteene er administrativt tilknyttet Norges forskningsråd.

PASIENTJOURNAL PÅ NETT:

BLIR VI SYKERE AV INFORMASJON?

"Alle" vil at pasientene skal få tilgang på sin egen elektroniske pasientjournal. Men ingen er interessert i å snakke om ulempene, mener professor i sosialmedisin Steinar Westin. Tekst: Siw Ellen Jakobsen

Åse Kari Haugeto, Teknologirådet, ser mange fordeler med pasientjournal på nett.
Foto: Lise Ekern

Steinar Westin, sosialmedisiner, mener at åpen pasientjournal på nett kan skape både angst og uro for pasientene. Foto: DN.no

Elektronisk pasientjournal vil føre til nedgang i antall legebesøk og større mulighet for egenomsorg. Flere studier viser at pasientene blir mer fornøyde, mener Teknologirådet.

– Jeg har aldri sett dokumentasjon på at dette stemmer, sier Westin og tror det ikke før han blir forelagt evidensbaserte undersøkelser.

Sju av ti norske menn og kvinner vil ha tilgang på sin egen pasientjournal på nett, sier Teknologirådet.

– Ja, vil de egentlig det? Vet de egentlig hva de svarer ja til? spør sosialmedisineren.

ALLE VIL HA EN RETTIGHET

Westin er frustrert over at Teknologirådet gjør spørreundersøkelser i befolkningen som kan få store politiske konsekvenser. Politikerne ønsker å ”gi folk det de vil ha”. Uten at ulempene kommer på bordet. Teknologirådet har anbefalt å innføre ”Pasientjournal på nett”. Et flertall av politikerne på Stortinget er positive til dette.

– Spør du om folk vil ha en rettighet, får du selv sagt et ”ja” til svar. Men få tenker på hva umiddelbar tilgang til elektronisk journal vil si. Min erfaring som lege er at mange pasienter blir urolige når de ser ord og formuleringer jeg bruker i journalen. Jeg tror rutinemessig lesning av egen sykejournal kan føre til angst og utrygghet hos pasientene og til mer sykkelgjøring, ikke mindre.

BIBELN PÅ LATIN

– De eneste som har uttrykt seg negativt til en åpen, elektronisk pasientjournal, er legene. Jeg tør minne

om at prestene en gang i tiden ikke ønsket at Bibelen skulle oversettes fra latin, sier Åse Kari Haugeto.

Hun har vært prosjektleder for ”Pasientjournal på nett” i Teknologirådet. Prosjektet har utredet muligheten for å innføre dette i Norge og viser til erfaringer fra land som allerede har gjort pasientjournalene tilgjengelig via internett, særlig Danmark og Storbritannia.

– Ingenting tilsier at folk blir sykere av å se sin egen journal. Undersøkelser viser at folk er tilfreds, og at de vil ha mer informasjon, ikke mindre, sier hun.

Haugeto mener det er et viktig personvernsspørsmål at du som enkeltperson vet hva som blir skrevet om deg i offentlige journaler.

– En journal er et nyttig verktøy for legen, men det er ikke bare deres private kladdebok. Den skal deles med andre. Også med pasienten. Helt siden 1977 har pasienter hatt rett til innsyn i journalen. Det er derfor ikke en ny rettighet vi ønsker å innføre. Det nye er at journalen vil bli tilgjengelig elektronisk, og at pasientene får et brukernavn og et passord slik at de selv kan gå inn og sjekke den.

Teknologirådet ønsker på sikt at hele pasientjournalen skal bli åpen, hele tiden. Men de foreslår at dette innføres gradvis. I første omgang foreslår de at bare de pasientene som spør om det, skal få tilgang og at de som ønsker det, kan få tidsbegrenset innsyn til en oppsummert journal.

– Dette er en praktisk løsning i en overgangsfase, før man får alt det praktiske på plass. Men målet er at vi skal få full åpenhet om all informasjon som står i journalen. I Danmark har pasienter kunnet logge

«Det er en menneskerettighet å lese egen journal»

seg inn i sin pasientjournal i mange år allerede. Tilbudet utvides stadig.

BLIR UVEL AV SHOPPEKULTUREN

Westin er selv fastlege. Da han en gang i forbindelse med en kneoperasjon ba om innsyn i journalen sin, ble han forundret over hvordan han selv reagerte: – Selv som lege syntes jeg det var uvant å se hvordan ting var notert. Det er rart å lese om seg selv i tredje person. For pasienter som ikke har innsikt i medisinsk terminologi, er jeg redd dette virker mot sin hensikt.

Westin er tilhenger av at pasienter skal ha innsynsrett i sin egen journal når de ber om det, men mener det er et langt steg derfra til å gi alle automatisk innsyn når som helst på døgnet når de selv ønsker det.

– Jeg er tilhenger av åpenhet, men blir uvel av at relasjonen mellom lege og pasient i større og større grad blir sett på som et forhold mellom en selger og en kjøper. Pasientrettigheter, prislapper og valgfrihet lager et helsevesen der pasienter i stor grad blir gjort til kunder i et helsemarked.

– Vi tror at jo mer vi vet, jo bedre er det. Jeg tror ikke det er slik, sier Westin, som mener at pasienter bør skånes for en del valg.

– Det er en stor ansvarsfraskrivelse å kaste valg i fanget på pasienter, valg de ikke selv er kompetente til å ta. Som leger må vi være tydelige på at vi tar faglige beslutninger. Pasienten må som hovedregel ha tillitt til at vi som er utdannet leger, tar riktige beslutninger angående helsehjelp.

STERKT UENIG

Haugeto er sterkt uenig med Westin.

– De fleste pasienter er autonome personer som har en mening om sin egen helse. Skal du gjennom en behandling, vil du vite noe om risikofaktorene. Den gammeldagse legen, som den øverste patriark, som tar alle beslutninger for pasienten, er ikke lenger en del av den virkelige verden. Mange er veldig opptatt av sin egen helse. Flere, særlig kronikere, har også stor innsikt i sin egen sykdom. Det viktigste for

å kunne ta ansvar for sin egen helse er kunnskap og informasjon. Ved at flere tar beslutninger selv, vil også helsevesenet bli avlastet, mener Haugeto.

DEN DEMOKRATISKE DOKTOREN

– Jeg ønsker meg ikke tilbake til den gamle autoritære legerollen. Men leger kan også få for lite autoritet i samfunnet, mener Westin. Han sier at han oftere opplever at pasienter kommer til ham som fastlege med et tvetydig budskap fra sykehus eller spesialist: Sykdommen eller plagen har fått et navn, den kan behandles slik eller sånn, det er fordeler og ulemper med både slik og sånn, men det vil ikke sykehuset mene noe om. Pasienten må velge.

– På et vis er det storslagent med alle disse valgene. Men underveis vokser angsten og bekymringen. Hvordan vite om man velger riktig? Ta et aktuelt eksempel: Teknologien gir i dag enorme muligheter for å ta tester under svangerskapet for å finne ut om noe er galt med fosteret. Men testene er sjelden entydige. De kaster kvinnene ut i umenneskelige valg, abort eller ikke abort?

Westin mener at lege-pasient-forholdet har en magi i seg når det virker på sitt beste. – Mange forskere som har studert dette møtet, blir forbauset over hvor kraftfullt det er. Jeg tror de fleste trenger å støtte seg til en som har medisinsk kompetanse. Men hvis vi øker bekymringsnivået i befolkningen ved å oppfordre den enkelte til å underholde seg med egen pasientjournal, kan det godt hende at det blir til skade for folkehelsen.

Teknologirådet er enige i at det nettopp er i vanskelige situasjoner vi trenger legen, for å diskutere og få råd.

– Men vanskelige valg er ikke god nok grunn til å holde informasjon tilbake. Hvis du får kreft, vil du vite det, og du vil vite legens vurdering av saken. Helsevesenet kan ikke holde slik informasjon tilbake og ta på seg rollen som overformynder, uten at pasienten selv ønsker det, sier Haugeto.

EN MENNESKERETT

Det Haugeto mener er en menneskerettighet og i tråd med pasientrettighetsloven, mener Westin er skinnendemokratisering og ansvarsfraskrivelse fra medisinske fagfolk.

– Vi som forskere har et ansvar for hva som innføres av ny teknologi. Mange mener at teknologien er som et lokomotiv. Vi blir dratt framover av noe vi ikke kan stoppe. I virkeligheten er det entusiastiske forskningsmiljøer og kommersielle krefter som puffer teknologien framover. Vi trenger en etisk debatt om disse spørsmålene og ikke tro at tilgjengelig teknologi tvinger oss til å innføre nye teknologier. Vi har fortsatt et valg selv.

Haugeto er derimot sikker på at også norske pasienter før eller senere vil få mulighet til å lese informasjon om seg selv elektronisk.

– Derfor må vi nå møtes i en konstruktiv dialog for å finne frem til den beste måten å tilby slike tjenester på.

LES OM PERSONOPPLYSNINGER I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikkom.no Se tema "Personopplysninger"

"Pasientjournal på nett"

I "Samhandlingsreformen" har regjeringen varslet at pasienter skal få elektronisk tilgang til egen journal. Teknologirådet er et uavhengig, offentlig organ som har som mandat å komme med forslag til politikerne om hvordan teknologi kan virke positivt i samfunnet. De har utredet spørsmålet i prosjektet "Pasientjournalen på nett" og konkluderer med at dette er en rettighet alle bør få.

De fleste politikerne på Stortinget har tatt positivt imot forslaget fra Teknologirådet. Tanken er at pasienter skal få tilgang til pasientjournalen gjennom den nye Helseportalen som helsemyndighetene åpner i sommer. Men det er fortsatt en del teknisk arbeid som gjenstår, før man har fått på plass en løsning som er sikker nok.

Å GRAVE ETTER EN GRAV

Det er med ydmykhet og respekt det graves på Kirkebakken ved Villa gård i Romsdal. Funn av gamle graver kan gi ny kunnskap til historien. Men er det riktig å "forstyrre" gammel tid? **Tekst og foto: Lise Ekern**

En lang togreise gjennom et vårvakkert landskap har brakt oss til Romsdal, nærmere bestemt til Tresfjorden, en times biltur fra Åndalsnes. Her skal Forskningsetikk tilbringe dagen sammen med en arkeolog og en human osteolog* på jakt etter en gammel grav med skjelettrestrester. Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning ved bruk av menneskelige levninger (Skjelettutvalget) har vurdert de etiske sidene ved prosjektet, og Riksantikvaren har gitt tillatelse: En grav kan graves opp.

BAKGRUNN

I 1930 drev gårdbruker Iver E. Villa med jorddyrking. Han kom over en lang steinhelle 30 cm under jordoverflaten. Under denne hellen fant han rester av et menneskeskjelett. Det førte til at konservator Th. Petersen fra Trondheim begynte graving i området.

I 1932 fant han 16 graver og i 13 av disse var det skjelettrestrester. Funnene

ble brakt til Trondheim for oppbevaring. Teorien så langt er at gravene er fra tidlig kristen tid. Måten de var gravlagt på – i retning øst/vest, ubrent og nedgravd uten gravgods – tilsier at det måtte være graver etter kristen tradisjon. Men allikevel med kort tidsavstand til hedningskapen. Det tolkes av de brede steinhellene som lå over gravene og måten gravene lå på rekke. Mest sannsynlig er dette den eldste kristne gravplassen i Vestnes kommune.

Nå skal den undersøkes på nytt av forsker og arkeolog Sæbjørg Walaker Nordeide fra Senter for middelalderstudier i Bergen. Sammen med henne er en human osteolog, Stian Hamre.

Å LETE

- Vi vet ikke med sikkerhet om det har vært en kirke her på Kirkebakken hvor vi står akkurat nå, forteller Nordeide. Det kan ha vært planlagt en kirke her. I hvert fall har det vært en gravplass. Hun forklarer videre at målet med prosjektet her ved Villagården er funn som kan tidfeste gravene mer presist. I 1932 hadde man ikke samme teknologi som i dag og kunne derfor ikke datere godt nok.

Den første dagen på feltet ble det gjort prøvestikk med jordbor; for på den måten forsøke å treffe på en helle. Det ga lite resultat. Jorda var hard og vanskelig å komme igjennom. –Vi hadde håpet å finne en steinhelle. Da kunne vi vært sikre på at vi hadde funnet en grav. Men det vi fant i går, var en eneste spiker. Den kan stamme fra en kiste, sier Sæbjørg Nordeide optimistisk før dagens graving starter.

Ny strategi blir valgt. Nå skal de prøve å grave bredere og dypere. To hull blir slått sammen. - Vi kan ikke ta hele jordet – vi må heller ta dypere ned i de hullene vi har, sier hun. De to forskerne går systematisk til verks;

«Å åpne en grav er som
å gå inn i et privat rom»

Stian Hamre og Sæbjørg Walaker Nordeide håper å finne en gammel grav for å kunne tidfeste tidligere funn mer presist.

spade og håndkraft - ikke noen maskiner her nei. Ettersom et hull blir dypere undersøkes jordlagene. Det måles og fotograferes. Dokumentasjon er en viktig del av arbeidet.

MED RESPEKT

Som arkeolog er Sæbjørg Nordeide opptatt av å ta vare på menneskets historie – i respekt for både dem som har levd før, og dem som kommer etter. Det har vært gjort mye galt opp igjennom årene, men metodene blir bedre og bedre, forklarer hun.

- Har du spesielle tanker omkring det å grave etter menneskelige levninger?

- For meg er det faktisk ikke noen

forskjell om det er et skjelett eller en gjenstand, når vi snakker om gammel tid. Bare ved at vi setter spaden i jorden, begynner vi å rukke ved noe som blir forstyrret. Hvis vi finner en grav, går vi inn i et rom som har vært svært "privat" for dem det gjelder. For meg er det like mye følelser knyttet til en gjenstand som har betydd noe for personen, kanskje laget med godt håndverk av et menneske som for lenge siden brukte både tid og krefter på arbeidet. En utgraving er destruktiv uansett hvordan du gjør det. Derfor har vi med oss en holdning om at vi skal ødelegge minst mulig, men samtidig få tak i den kunnskapen vi leter etter. Ellers kan vi jo ikke forsvare det arbeidet vi gjør.

- En utgraving må være målrettet. Det vi gjør her og nå, kan vi aldri gjøre om igjen.

For mange år siden var jeg med på å avdekke balsamerte barnelik som lå under gulvet i Ringeby stavkirke, forteller Walaker Nordeide. - Disse skulle vi fjerne for å ta vare på dem og katalogisere funnene. De lå der og var så vakre, ikledd likklær, akkurat som de sov. Der og da fikk jeg en sterk følelse av respekt og ydmykhet i forhold til det

KRISTNING AV NORGE

MANER USIKKER PÅ når kristendommen kom til Norge. Sagaen om Olav den hellige er skrevet ned et par århundrer etter slaget ved Stiklestad. Fortellingene vet vi, men vi vet ikke om historiene er sanne. Det vi vet med sikkerhet, er at arkeologiske kilder ikke lyver.

Kristne kultplasser kom før og samtidig med byene. Kanskje ble en by dannet etter at det var en kristen menighet der. Først kom gravplassen, så kom kirken. Den eldste av disse byene eller kaupang som det også kalles i de gamle, skriftlige kildene, er Veøy; en øy i Langfjorden – med stor kirke og gravplass. Den mener man stammer fra 800-/900-tallet. Tidlig kristen gravplass finnes også i Trondheim, Oslo, Tønsberg, Skien og Borgund.

Det man lurer på er – hvor lenge var norrøn kult rådene, når overtok kristendommen? Var det en gradvis overgang? Var det kanskje slik at folk tok imot kristendommen fordi den var enklere å forholde seg til – bare en "gud". Norrønt livssyn hadde veldig mange guder, selvom også kristendommen kan ha fortonet seg slik.

I Romsdal finnes det gravplasser som viser varierte gravskikker blant ikke-kristne folk. Noen kremerte, andre ikke, noen la ved personlige eiendeler i graven, og også selve gravens form varierte. Perioden vi snakker om er yngre jernalder – som består av merovingertid (560 – 800) og vikingtiden (800 – 1030).

Kristen gravskikk fra denne tiden er å grave ned liket øst – vest, ha over en alen jord, ikke gravgods og i nærheten av en kirke. Ulikheter i kristen gravskikk kan tyde på at gruppene hadde kontakt med ulike kristne miljøer.

vi holder på med. Dette var små barn som hadde levd i sine familier, noen hadde sørget over dem. Og så kom vi og forstyrret. Arkeologen blir tankefull et øyeblikk. – Det ligger i sakens natur at man ikke behøver å ha lest forskningsetiske regler for å håndtere dette på en etisk god måte, sier hun så.

«Ydmykhet og respekt for skjelett og gjenstand»

NYE METODER

- Hva er din hovedjobb her foruten gravingen?

Vi spør humanosteologen Stian Hamre. Han kan det meste om beinrester. – Min jobb går på å undersøke de skjelettrestene vi eventuelt finner. Metodene vi har nå er helt forskjellig fra det som fantes på trettitallet. Nå gjør vi blant annet isotop analyser, ulike varianter som C14, C13 og C12. Vi trenger ytterst lite materiale for å datere alder, hva slags mat de spiste og eventuelle sykdommer. Hvis skjelettrestene er veldig skjøre, må vi gjøre undersøkelser i feltet. Men vi foretrekker å ta med prøvene tilbake til universitetet for videre

arbeid, forklarer han. Hamre har nettopp levert dr. grad og venter på å disputere. – De senere årene har det blitt mer fokus på etikk, kan han fortelle, selv om han ikke har gått noe eget kurs. – De fleste kjenner til Skjelettutvalget og sender sine prosjekt dit for en vurdering. Men det er et stort problem for oss forskere at saksbehandlingen tar så lang tid. Vårt arbeid, som ofte er sesongbetont, kan bli sterkt påvirket av lang ventetid, sier han litt oppgitt.

STRENGT FOR FORSKNING

– Det er et gap mellom hva man får lov å gjøre som forsker, og hva myndigheter kan gjøre hvis det skal lages en ny vei eller bygges et viktig bygg, forteller Sæbjørg Nordeide oss. – Reglene som gjelder forskning, er strengere enn den norske kirkegårdsloven. En grav er bare fredet i 20 år. Deretter kan du grave den opp, legge eventuelle rester i bunnen og gjøre klart for en ny grav over. En kirkegård skal være fredet i minst 40 år etter siste gravlegging før den kan nedlegges (Gravferdsloven § 8). Hvis så er, kan man både bygge og anlegge vei på det samme området.

Nordeide synes også at gravferdsloven med sine regler for begravelser legger føringer som gjør at vår ettertid vil få vanskeligheter med å forstå vår

gravskikk. I dag er det pålagt å gravlegge alle på en viet kirkegård. Enten kremeres man eller så legges man i kiste. Da skal det være 0,3 meter jord under kisten, 1 meter jord over og ellers jord på alle sider.

– I England har de et helt spesielt lovverk. Der skal alt arkeologisk materiale tilbake i jorden etter 2 år. Det mener jeg er en uetisk handling. Da har man forstyrret en prosess så mye allerede at materiale burde få oppbevares for forskning, mener arkeologen.

BYGDA BRYR SEG

Det er tydelig at utgravingen interesserer i bygda. Det har stått flere artikler i lokalavisene, og gårdeierne rundt omkring kommer innom. Akkurat nå er det Arne Andreassen som har parkert traktoren for å se hvordan gravingen går. Han studerer kartet og diskuterer med forskerne. – Jeg er oppatt av gammel tid, forteller han meg.

– Å, her har jeg truffet noe stein. Kanskje det er litt av en helle, roper Nordeide plutselig fra hullet sitt. Spaden byttes ut med en liten murskje og kost. Nå gjelder det å være mer forsiktig. Og her er en kullbit, sier hun. Det betyr rester etter organisk materiale. – Og denne kullbiten er større. Bitene blir lagt i plastposer og datert.

Tegningen over gravfunnet fra 1932 brukes for å planlegge dagens graving.

Det avdekkes flere stein, men akk – det vi trodde var en helle, er bare vanlige stein. – Kanskje det er stein som de som gravde opp i 1932 har lagt her? undrer arkeologen.

Det er tid for litt mat og kaffe. Nå må det tenkes. De to forskerene finner ut at de må prøve å grave et hull litt lenger bort i feltet. Men hva med tillatelsen fra Riksantikvaren? Nordeide tar en telefon. – Jeg kan ikke grave flere hull før jeg får et OK derfra, sier hun. Hun får lov, og etter en liten pause sees igjen to personer med bøyd rygg som står nede i hvert sitt hull. Dette arbeidet er ikke for pyser. Å sitte på huk, grave tung jord og løfte stein time etter time. Mange arkeologer får belastningsskader får jeg vite.

- Hvorfor ble du arkeolog?

- Litt tilfeldig, men min mor trodde det kunne være noe for meg. Jeg er veldig glad i natur og interessert i historie. Så ble det slik. Jeg har aldri angret en dag. Den største opplevelsen jeg har hatt, var da jeg ledet utgravingen etter brannen i erkebisppegården i Trondheim. Da fant vi de brente restene av hus fra 1532, fortsatt uforstyrret. Jeg følte helt at jeg var tilstede i gammel tid. Det var bare røyken som manglet.

NYE HULL

Etter å ha vært med en hel dag nå feltet uten at noe nytt er dukket opp, er det nærliggende å spørre Nordeide om hun er tålmodig av natur?

Hun ler og forteller at alle journalister spør henne om akkurat dette. – Nei, egentlig ikke. Men jeg synes det er utrolig spennende det jeg holder på med og meningsfylt, så da blir det nesten ikke relevant å snakke om tålmodighet. Jo mer jeg graver, også uten å finne noe, jo mer energi får jeg. Jeg må da ha verdens mest spennende jobb?

Dagen nærmer seg slutten. Grunnene fra gården Villa kommer ned. Både mor og sønn har fulgt ivrig med disse dagene. I 1994 fant sønnen noe da han arbeidet med jorda som muligens kunne vært et gravhull. – Da sto jeg akkurat her, sier han. – Derfor tror jeg egentlig dere er litt for langt ned. Det diskuteres, måles og vurderes. Og der og da blir bestemmelsen tatt. – Vi

«Er det riktig å "forstyrre" gammel tid?»

graver litt høyere opp i morgen, sier Nordeide. – NRK kommer for å lage reportasje. Da håper jeg vi har et funn å vise fram. Jeg kan jo ikke legge meg ned selv å være skjelett, ler hun. – Forresten, hvis vi ikke finner noe... ja, så er jo det også et funn!

Men funn ble det. Dagen etter ble det funnet to graver, og den ene av disse ble undersøkt. Man fant ørsmå fragmenter av et skjelett, litt tre og spredt kull. Dette holder forhåpentligvis til en datering, som var hovedmålsetningen med undersøkelsen.

**Osteologi er studiet av gamle menneskelige levninger, skjelett.*

LES OM MENNESKELIGE LEVNINGER I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikkom.no Se tema "Menneskelige levninger"

«En utgraving må være målrettet, den kan aldri gjøres om igjen»

Det avdekkes flere stein, men ikke noen som likner en gravhelle.

Stian Hamre måler størrelsen på et av gravehullene.

Hallvard Fossheim, sekretariatsleder i Skjelettutvalget.

Skjelettutvalget

FLERE SAKER, FLERE AKTØRER, FLERE ETISKE DILEMMA

Å vise tilbørlig respekt for menneskelige levninger innebærer å tenke igjennom at et individ har vært en del noe større, en del av en familie, en etnisk gruppe, en tradisjon, en religion. Forskningsetiske diskusjoner prøver å vurdere hele dette bildet. Tekst og foto: Lise Ekern

Det er riktig at utvalget får flere saker nå enn før, sier Hallvard Fossheim, ny sekretariatsleder i Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Den stillingen innebærer også sekretariatsansvar for Nasjonalt utvalg for etisk vurdering av forskning på menneskelige levninger – populært kalt Skjelettutvalget. Fossheim smiler litt av det. – Vi har fått både positiv og negativ kritikk av dette kortnavnet. Men noen synes det fungerer godt. Nesten alle saker vi har, handler om menneskelige levninger.

Fossheim har vært med i Skjelettutvalget fra starten i 2008 og har sett en utvikling både i antall saker som kommer til utvalget, og at det blir flere internasjonale saker. – Det betyr at mange norske prosjekt er internasjonalt forankret, sier Fossheim, som har bakgrunn som filosof og etiker.

MANGFOLD

Han ønsker at utvalget gjennom sitt arbeid skal bidra til etisk dialog mellom de ulike faglige aktørene. – Mangfoldet i de sakene vi får setter oss i bedre stand til å gjøre de etiske vurderingene, sier han. – Oftest handler prosjektene om studier i forhold til menneskelige levninger. Og for meg er nettopp det spesielt. En menneskerest er noe annet enn en ting. Selv om enhver kulturgjenstand representerer mennesker, er det noe helt spesielt med det menneskelige legeme. En viktig del av det å vise tilbørlig respekt, vil ofte være å ha tenkt igjennom hva levningene representerer. Et individ er ikke bare et individ, men er en del av en del av en familie, en etnisk gruppe, en tradisjon, en

religion. Det innebærer at utvalget i sine diskusjoner prøver å se hele bildet, ikke bare enkeltpersonen.

UNIKT MATERIALE

En etisk dimensjon som har vist seg å være sentral, er at mye av materialet som det forskes på er unikt, fortsetter Fossheim. – Det betyr at det er begrensede mengder. Hva om vi risikerer å ”bruke opp”? Da gjør vi et inngrep som vil kunne stenge for mulighet til ny kunnskap fram i tid. For nye metoder kommer stadig til. Denne siden av forskningen tar vi med for ethvert prosjekt vi vurderer.

I og med at sakene vi behandler har så mange ulike etiske dimensjoner ved seg, er det nyttig at utvalget har en bred faglig sammensetning. Av og til knytter vi til oss kompetanse utenfra eller inviterer dem som har prosjektet for å få en bredere redegjørelse.

LANG TID

Men Fossheim forstår den kritikken noen forskere kommer med: Saksbehandlingen tar for lang tid. Det ønsker utvalget å gjøre noe med. – Vi har bare fire møter i året. Antallet begrenses av økonomi. Men som en prøveordning har vi nå testet ut enklere saksbehandling på e-post. I tillegg forsøker vi i så stor grad som mulig å ha møtene på tidspunkt i året som er bedre tilpasset vårens og sommerens feltarbeid.

– Vi ønsker jo ikke at utvalget skal begrense forskning, men føre til en bedre forskning, sier Fossheim til sist.

LES OM NASJONALT UTVALG FOR ETISK VURDERING AV FORSKNING PÅ MENNESKELIGE LEVNINGER I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikkom.no
no Se tema: Forskningsetiske enheter

TO ÅR ETTER:

RESERVASJONSREGISTER – TIL INGEN NYTTE?

Vi spør i denne artikkelen om bakgrunnen for at så få står i dette registeret. Er det fordi vi er så positive til forskning og har stor grad av tillit til forskningen i Norge? Eller er det fordi vi ikke blir informert om at vi har mulighet for å reservere oss mot forskning?

To år etter at det ble mulig å reservere seg mot at blodprøver eller andre prøver som blir tatt av deg ved sykehusene blir brukt til forskning, er det bare 28 personer som har benyttet muligheten. Ingen forskere har så langt "vasket" listene sine mot registeret. Tekst: Siw Ellen Jakobsen

Hvert år blir det tatt tusenvis av blodprøver og andre prøver fra deg og meg som samles i små og store biobanker. Disse kan kobles til hver enkelt av oss og er svært verdifulle for forskerne.

Hovedregelen er at man skal spørre giveren om lov før man forsker på materialet. Men helseforskningsloven åpner for unntak, slik at biologisk materiale som er innsamlet ved diagnostikk og behandling, kan bli brukt til forskning, uten at giveren blir spurt om samtykke på forhånd.

Det ble i 2009 laget en mulighet for at den enkelte selv kan bestemme over eget biologisk materiale. Det vil si materiale som på en eller annen måte kan kobles til deg eller meg som pasient. Biologisk materiale som er helt anonymt, er ikke omfattet.

Reservasjonsregisteret er altså en oversikt over de pasienter som har reservert seg mot at noen skal forske på deres

materiale, uten at de har samtykket først. Til nå har bare 28 personer benyttet seg av denne muligheten. Ingen forskere har så langt "vasket" listene sine mot reservasjonsregisteret.

– Hvis forskere og biobankansvarlige ikke sjekker mot reservasjonsregisteret før utlevering, er det et alvorlig problem som vi snarest må gripe fatt i. Reservasjonsregisteret er relativt nytt, så noe tålmodighet må man ha, men det er forskers plikt å påse at de som har reservert seg ikke blir inkludert. Forvaltningen har åpenbart også en viktig oppgave i å gjøre dette mer kjent, sier Jacob Hølen, sekretariatsleder for Den nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM).

POSITIVE TIL FORSKNING

Folkehelseinstituttet er satt til å administrere reservasjonsregisteret. Per Magnus,

divisjonsdirektør ved instituttet, tror det lave antallet som har reservert seg, først og fremst skyldes at folk flest opplever det som positivt at det drives medisinsk forskning.

– Mange som tar blodprøver og andre prøver ved sykehus, mener det er naturlig å gi noe tilbake når de får gratis helsetjeneste. Dette er inntrykket fra vårt arbeid ved Folkehelseinstituttet. Men det er klart at vi kan ha et skjevt inntrykk. Vi snakker jo bare med de positive personene, de som stiller opp til forskning. Men jeg tror vi lever i et land hvor de fleste har stor tillit til sykehusvesenet, de fleste bekymrer seg ikke over at data skal komme på avveie.

Men det kan også være at befolkningen ikke er godt nok informert om muligheten for å reservere seg mot forskning, mener Magnus.

– For at et slikt register skal virke etter hensikten, kreves det for det første at pasientene er klar over at blodprøven de gir, faktisk kan brukes til forskning. For det annet må de kjenne til muligheten for å reservere seg. Da kreves det informasjon om denne rettigheten. Jeg

Heidi Thorsteinsen, personvernombud ved Ullevål Universitetssykehus, venter fortsatt på svar fra myndighetene om håndtering av informasjon om reservasjonsretten.

Per Magnus, Folkehelseinstituttet.

Jacob Hølen, Forskningsetiske komiteer.

vil tro at ikke alle er så godt informert om dette.

IKKE SJEKKET OM INFORMASJON GIS

Magnus innrømmer at Folkehelseinstituttet ikke har sjekket om sykehusene gjør jobben sin med hensyn til informasjon om reservasjonsretten.

– Vi har skrevet et brev til alle sykehusene om at de skal informere pasientene. Informasjon om reservasjonsretten bør være tilgjengelig alle steder hvor det tas prøver av pasienter. Men vi har aldri undersøkt om sykehusene faktisk overholder denne informasjonsplikten. Det synes jeg nok at vi burde gjøre.

– På den annen side har vi bare fått i oppgave å være registreringsinstans. Vi har ikke midler knyttet opp til denne type kontroll.

Magnus mener forøvrig at det ikke er helt riktig at registeret ligger hos Folkehelseinstituttet.

– Vi er selv et forskningsinstitutt og er derfor ikke en helt uavhengig instans. Det ville være mye mer naturlig at dette registeret lå til Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskning (REK), som faktisk er satt til å passe på folks rettigheter.

BEKYMRINGSMELDING

Heidi Thorstensen, personvernombud ved Oslo Universitetssykehus, skrev for to år siden en bekymringsmelding i samarbeid med Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk sør-øst (REK sør-øst). Den ble sendt til Helse- og omsorgsdepartementet. Her

stiller de spørsmål ved at det lages en forskrift hvor pasienter gis rett til å reservere seg, men hvor myndighetene samtidig sender ansvaret for å informere om dette over på sykehusene, som i en travel hverdag ikke har mulighet for å følge dette opp.

– Vi har lagt informasjon om reservasjonsretten på våre nettsider og i brosjyrer. Men vi klarer nok ikke å nå ut til alle pasientene med informasjon om dette. Derfor sendte vi en bekymringsmelding til departementet. Det er to år siden vi sendte brevet. Vi venter fortsatt på svar, forteller Thorsensen.

EN ILLUSJON

Biologisk materiale som er innsamlet ved diagnostikk og behandling, kan bli brukt til forskning, uten at giveren blir spurt om samtykke på forhånd. Men da må forsker søke en regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) om dette på forhånd.

– Slike søknader kommer det endel av, sier Jacob Hølen i NEM.

– Mye viktig forskning innen medisin baserer seg på biologisk materiale som er innsamlet i helsetjenesten. Når REK vurderer om materialet skal frigis til forskning uten samtykke, legges det også til grunn at de som ikke ønsker slik deltakelse, kan reservere seg. Derfor blir problemstillingen med reservasjonsrett mer og mer sentral, mener han.

Hølen mener det kan være en illusjon å tro at det er mulig å informere alle pasientene om reservasjonsretten, når de får tatt en prøve ved et sykehus. Han tror

ansvaret for informasjon bør legges til et høyere nivå.

– Kanskje bør dette være et ansvar for Helsedirektoratet, som har ansvaret for andre nasjonale informasjonskampanjer, sier han.

EN SKINNRETTIGHET

Da helseforskningsloven ble innført, la Stortinget vekt på at nettopp informasjonen til pasientene sto sentralt. Særlig de borgelige partiene tok dette spesielt opp. De mente det var viktig å gi god informasjon om reservasjonsregisteret for at dette ikke skulle bli en "skinnrettighet".

Det er nettopp det personvernombud Thorstensen mener at dette er. – Uten dekkende informasjon til hele befolkningen vil Stortingets vedtak om enkeltpasientenes bestemmelsesrett kun være en skinnrett og en illusjon av personvern. Det kan se pent ut på papiret, men er ikke reelt, sa hun da hun ble intervjuet om dette for to år siden. Hun sier det samme i dag.

– Dette gjentar seg gang på gang. Reservasjonsretten blir besluttet som et alternativ til samtykke uten at spredning av informasjon om reservasjonsrettigheten blir gitt fokus eller ressurser. Når man velger å gi noen en rett til å reservere seg mot noe, betyr det ingenting hvis man ikke samtidig informerer om denne retten.

LES OM FORSKNINGSBIOBANKER I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikkom.no Se tema "Forskningsbiobanker"

Bernt Høie, leder av Helsekomiteen på Stortinget.

FOTO: KJETIL REE, CREATIVE COMMONS, WIKIPEDIA.

«Regjeringen har et ansvar for å sikre at pasientene får den informasjonen de har krav på»

KOMMENTAR:

Lederen av Helsekomiteen på Stortinget, Bernt Høie, vil ta opp spørsmålet om informasjon om reservasjonsretten ved forskning på biologisk materiale med helse- og omsorgsministeren.

Når bare 28 personer har reservert seg i Reservasjonsregisteret på to år er det altfor lite i forhold til hvor mange man skulle anta vil ha interesse av å reservere seg, mener Høie.

”Det tyder på at det er for lite informasjon om muligheten, og bakgrunnen for at muligheten eksisterer. Bruk av biologisk materiale i forskning uten samtykke er etisk problematisk, og det er en personvernkrænkelser å gjennomføre dette uten samtidig å sikre at pasienter kjenner sine rettigheter her”, skriver han i en epost til Forskningsetikk.

”Helsepersonell har ansvar for å informere, men det må fra myndighetenes side legges til rette for at dette ansvaret faktisk følges opp. Det administrative ansvaret er lagt til Folkehelseinstituttet. Deres varsler om at de ikke er satt i stand til å følge opp ordningen må tas på alvor. Når informasjonsplikten, som er en grunnleggende forutsetning for reelle samtykker, ikke ser ut til å overholdes, så er det pasientenes personvern som krenkes. Regjeringen har et ansvar for å sikre at pasientene kan få den informasjonen de har krav på”.

Høie skriver videre:

”På initiativ fra Høyre har Stortinget tidligere reist sak i Helse- og omsorgskomiteen i forbindelse med brudd på personvernregler i helseregistrene. Regjeringen har også ansvar for å rydde opp i alvorlige brudd på personvernkravene både i Kreftregistrene og ved Rettsmedisinsk institutt. Brudd på personvernlovgivningen har satt viktige forskningsprosjekt i fare, blant annet innenfor livmorhalskreft. Vi forutsetter at Regjeringen har tatt Stortingets og andre myndigheters krav om bedre personvern på alvor, slik at forskningen skjer innenfor etiske og juridiske rammer”.

RESERVASJONS- REGISTERET

Det er mulig for pasienter å reservere seg mot at biologisk materiale som blir innsamlet ved diagnostikk eller behandling, blir brukt i forskning uten samtykke. Men to år etter at et reservasjonsregister ble innført har bare 28 personer registrert seg.

EN PRAKTISK RELIGION

Islam er en praktisk religion som oppfordrer oss til å være nysgjerrige. Forskning på levninger etter mennesker er ikke problematisk for muslimer, forutsatt at man viser den døde respekt, og at forskningen gagner menneskeheten. Tekst og foto: Bård Amundsen

Mehtab Afsar er litt oppgitt. Alt om islam oppfattes i Vesten som fullt av regler og konflikter. Men muslimer flest har ikke noe ønske om å gjøre verden mer kronglete og konfliktfylt enn den behøver å være, bedyrer generalsekretæren i Islamsk Råd Norge. Samtidig innser han at både norske medier og enkelte muslimer her i landet stadig bidrar til at den motsatte oppfatningen får feste hos nordmenn flest.

Islam er i dag Norges nest største trosretning. Nesten 100 000 personer er registrert som medlemmer av islamske trossamfunn i Norge. Alt i alt regner Islamsk Råd med at det hos oss finnes 150 000. Islamsk Råd er en paraplyorganisasjon for ulike islamske trossamfunn som til sammen organiserer 85 prosent av alle norske muslimer.

VISE DØDE RESPEKT

– Etter islams store tid i århundrene etter profeten Muhammed har dessverre de fleste arkeologer i vår del av verden ”sovet i timen”. Det har de gjort nå i 500 år, så spørsmålet om hva man gjør med menneskelige levninger gravd opp av arkeologer, har ikke vært mye diskutert. Men det er likevel ikke vanskelig å svare på, sier Afsar.

Muslimer flest vil ikke gjøre dette vanskelig for arkeologer og andre forskere, slår generalsekretæren i Islamsk Råd fast.

– Det viktige for oss muslimer er at man viser den døde samme respekt som man bør vise et levende menneske. Dersom forskere graver opp levningene av en død muslim, vil neppe mange muslimer reagere om det forskes på disse levningene. Det vesentlige er

TIDLIGERE I SERIEN:

Jødedommen nr. 2 - 2010

Katolisismen nr. 3 – 2010

Den norske kirke nr. 4 – 2010

Humanismen nr. 1 – 2011

ARTIKKELSERIE

Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger tar stilling til etiske sider ved forskning der kildematerialet omfatter menneskelige levninger. Utvalget kan komme til å måtte ta hensyn til både tro og livssyn når etiske dilemma i forhold til slik forskning skal diskuteres. Forskningsetikk avslutter nå en artikkelserie som belyser dette.

Denne gangen har vi en samtale med generalsekretæren i Islamsk Råd Norge, som organiserer 85 % av alle norske muslimer.

at det gjøres med respekt og at levningene bringes tilbake til jorden. Om nedgravningen skjer på et annet sted enn der levningene ble gravd opp, er det i orden. Men levningene etter en død muslim må ikke stilles ut i et museum. Det ville være respektløst overfor den døde, sier Afsar.

Å bringe levninger etter en muslim fra Norge og ”hjem” til et muslimsk land er noe som praktiseres. Men islamsk skikk er at en muslim skal begraves der en muslim dør.

FORSKNING PÅ LEVNINGER

– I boken ”Nåtidens utfordringer” tar den pakistanske forfatteren Maulana Ghulam Rasool Saidi opp nettopp spørsmålet om forskning på menneskelige levninger. Han har samlet ulike synspunkter fra lærde innen islam, alle sammen høyt respekterte. Hos Saidi ser man at dette er noe muslimer er uenige om. Men et klart flertall av de lærde som siteres av Saidi, mener at det ikke er i strid med islam å forske på menneskelige levninger, så lenge det gagnar menneskeheten og man viser levningene respekt, sier Afsar.

Generalsekretæren i Islamsk Råd Norge legger til at sunni-islams akademiske hovedsete, Al Azhar-universitetet i Kairo, aldri har utstedt noen fatwa som forbyr slik forskning.

– Noen muslimer vil nok ha problemer med dette. Men et stort flertall vil ikke ha det.

RITUELL VASK

Når en muslim dør, har islam fastlagte ritualer for behandling av den døde. Selv om det finnes variasjoner, er mønsteret slik: Først må legemet vaskes (ghusl). Man begynner med kjønnsorganer og deretter hender, tar bort urenheter rundt munnen og nesen med en myk klut, vasker ansiktet, stryker over hodet i nakken og rundt ørene, høyre arm og venstre arm og til sist føttene. Vasken utføres fra høyre mot venstre, og alle kroppsdelene vaskes tre ganger. Til sist skylles hele kroppen med vann. Hvem som helst kan utføre vaskingen, men ofte er de som vasker familiemedlemmer, av samme kjønn.

Deretter rulles et enkelt, hvitt stoff rundt det døde legemet. Stoffet kan gjerne være kjøpt under en pilgrimsferd til Mekka, men det skal ikke være kostbart.

Til sist begraves den døde. I muslimske land er det nødvendigvis slik at den avdøde begraves i en kiste. Over den døde leses bønn (salah).

– Muslimer må aldri kremes, og når den døde begraves, skal ansiktet ligge på siden slik at det mot Mekka. Disse to reglene er viktige, understreker Afsar.

Mehtab Afsar minner om at profeten Muhammed flere ganger slo fast at det er nødvendig å søke kunnskap. Også Koranen oppfordrer oss mennesker til å være nysgjerrige og søke kunnskap. Søken etter kunnskap er derfor helt sentralt i islam, understreker Afsar.

– Profeten var også opptatt av at man ikke skal gjøre ting vanskeligere enn de er. I dag er det dessverre enkelte muslimer som har glemt dette. Beklageligvis er det disse muslimene – noen av dem opptrer ”mer katolsk enn Paven” – som får lov til å prege bildet av oss muslimer, også her i Norge.

DNA-REGISTRERING I BOSNIA

Massakrene under krigene i det tidligere Jugoslavia på 1990-tallet rammet ikke minst muslimer og deres familier. Et anslag er at 40 000 mennesker ble liggende i massegraver etter konfliktene, 30 000 bare i Bosnia-Herzegovina. For å kunne identifisere de døde, har FN og Bosnia-Herzegovina lagd et DNA-arkiv som omfatter alle innbyggere i landet. Slik er det blant annet blitt mulig å identifisere de 8000 levningene etter massakren i Srebrenica. Den tragiske forhistorien har gjort Bosnia-Herzegovina verdensledende på utvikling av DNA-identifisering.

– Jeg tror aldri jeg har hørt noen muslim reagere på at det lages slike DNA-arkiver. Stor-muftien av Bosnia, de bosniske muslimenes øverste leder, har godkjent det. Han har også sagt at det er helt i tråd med islam å grave opp menneskelige levninger, og deretter bringe disse levningene respektfullt til hvile et annet sted.

Kan DNA-registrering eller forskning på levninger gi oss mer kunnskap, så strider det verken mot islam eller de fleste muslimers følelser å bruke levninger på denne måten. Muslimer flest ønsker å ha en praktisk og fleksibel innstilling til tilværelsen. Det virker kanskje ikke slik. Men det er likevel dette som er islam.

Muslimsk kirkegård i Fes, Marokko. Foto: Shutterstock

Toi moko er navnet på menneskelige levninger av maori opprinnelse. For det meste er det levninger etter maori krigere som ble drept i kamp. Slike rester blir betraktet som hellige.

KILDE: WIKIPEDIA

Maori levninger tilbake til New Zealand

To maori-hodeskaller som siden tidlig på 1900-tallet har vært oppbevart ved Medisinsk fakultet og Kulturhistorisk Museum ved Universitetet i Oslo, er nå sendt tilbake til New Zealand. En enkel seremoni i maorisk tradisjon markerte tilbakeføringen. Tekst: Jon R. Kyllingstad

Den 5. mai hadde Norge besøk av en maori-delegasjon utsendt av Te papa tongarewa, The museum of New Zealand. To av delegasjonsmedlemmene er høyerestående representanter for maorifolket. Gruppens besøk i Norge er en del av et større repatrieringsprogram igangsatt av New Zealandske myndigheter og maoristammer. Man ønsker å tilbakeføre (repatriere) levninger etter maorier fra museer i Europa og Nord-Amerika.

I forbindelse med overleveringen avholdt den New Zealandske delegasjonen et seminar. De redegjorde for bakgrunnen for at levninger etter maorier i sin tid hadde havnet ved museer i Europa.

Seminalet ble avsluttet med en seremoni som skulle tilsvare en begravelsseremoni for en nylig avdød. Slik markeres maoriernes gjenforening med levningene og reisen tilbake til hjemlandet. Det var

en lavmælt seremoni som omfattet sang og tale. Den ble avsluttet med at levningene ble plassert i en tre-kasse for å sendes til New Zealand. Til sist ble det signert dokumenter som bekreftet overtakelsen.

BAKGRUNN

Det er to kategorier av slike levninger: Hodeskaller og "Toi-moko", tatoverte og preparerte menneskehoder. Da løytnant James Cook gjorde sine oppdagelser på New Zealand i 1769, hadde maoriene en tradisjon for ansikts- tatovering. De hadde også den skikken å ta vare på og mumifisere hodene fra fram-tredende medlemmer av sin egen stamme og fra drepte fiender. Straks denne kunnskapen nådde Europa, oppsto det her en etterspørsel etter Toi-moko som eksotiske samleobjekter. Denne handelen med preparerte maori-hoder pågikk langt fram på attenhundretallet.

REPATRIERING

Fra 1840-åra begynte en interesse for raseforskning ved europeiske museer og universitet. Da søkte man å bygge opp kraniesamlinger som representerte alle verdens folkegrupper. Slik oppsto en internasjonal byttehandel med hodeskaller, der blant annet New Zealandske museer byttet maorikranier mot gjenstander fra europeiske museer.

Fra 1970-tallet har holdningene til museal behandling av levninger og holdninger til urfolk endret seg. På New Zealand begynte man å fjerne hoder fra utstillingene, og Te papa tongarewa, The museum of New Zealand endret sin holdning til maoriene og deres kultur. Arbeidet med å få tilbakeført levningene er omfattende. Det gjøres undersøkelser for å finne ut hvor levninger kan være lokalisert, og man henvender

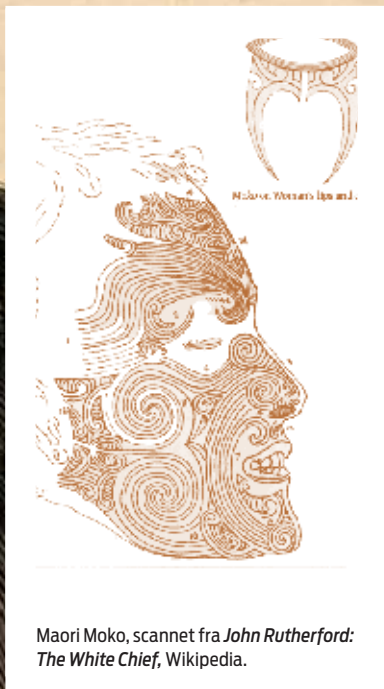
seg til museer med spørsmål om hvorvidt de har levninger i sine samlinger. Det var en slik henvendelse som førte til at Universitetet i Oslo, lokaliserte de to hodeskallene i sine samlinger. Ifølge delegasjonen er det forskjell på holdningen ved ulike institusjoner, men de har de siste 15 årene møtt økende åpenhet for disse sakene ved europeiske museer.

NY BEGRAVELSE

Etter at materialet kommer tilbake til New Zealand, blir det gjort ytterligere forskning for å finne ut hvilken maorigruppe levningene kommer fra, slik at levningene kan tilbakeføres til rett gruppe. Det er nemlig de enkelte stammene som til slutt får tilbud om å påta seg ansvaret for levningene.

Oftest finne man ut hvor levningene kom fra, men noen ganger greier man ikke fastslå hvilken gruppe de stammer fra. Da får den gruppen som nå lever i området, tilbud om å påta seg ansvaret for levningene. Prosessen ender gjerne med at levningene blir begravd der de engang var funnet, eller de begraves der stammen normalt begraver sine døde.

LES OM MENNESKELIGE LEVNINGER I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikkom.no Se tema "Menneskelige levninger"

Denne tegningen viser et datagenerert bilde av et maori hode som ble returnert til New Zealand 9. mai 2011. (AP Photo / Delphine Zigoni; Rouen Museum)

Portrett av en maori mann. Tegning fra 1784. Wikipedia.

Foto: Shutterstock

Kommersiell gentesting skal reguleres

Sverige har den første kommersielle bedriften for gentesting dukket opp. DNA-guide, som firmaet heter, tilbyr 40 gentester hvem som helst kan få gjort. Men dette har ført til diskusjon. Man vet blant annet at i USA er denne virksomheten blitt en stor industri, men dessverre også med useriøse aktører.

I Sverige savner man i dag en tilsynsmyndighet for bedrifter som selger slike genetiske tester. Et slikt tilsyn faller utenfor ansvaret til både Sosialstyrelsen og Läkemedelsverkets kontroll. Målet er i første omgang å sørge for at testene har bra nok kvalitet, og at resultatene kan oppleves som sikre.

EU forbereder endring av et direktiv som allerede regulerer gentesting i forbindelse med diagnostisering. Det nye direktivet skal også ta for seg denne type gentesting som har med risikovurdering av mulig sykdom å gjøre.

Ny teknikk og ny forskning viser at det er på tide å omarbeide regelverket, sier Lars Johansson fra Läkemedelsverket. Han arbeider med EU-direktivet.

Jeanette Axelsson i DNA-guide tror ikke det nye direktivet vil påvirke firmaets virksomhet. Hun synes det er positivt at reglene kommer. – Det kan gjøre at seriøse virksomheter som oss får den tilliten vi skal ha og luker ut de useriøse, sier hun.

Kilde: <http://biotech.idg.se>

LES OM GENTEKNOLOGI I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikk.no Se tema "Bioteknologi og genteknologi"

VIL DU VITE HVOR LENGE DU SKAL LEVE?

FOTO: SHUTTERSTOCK

ET GJENNOMBRUDD i forskning muligens når bare en enkelt blodprøve kan gi oss kunnskap om livslengde. Og du behøver bare betale 4000 kroner! En spansk forsker, dr. Blasco, er hovedpersonen bak testen. Testen måler telomerer som sitter ytterst på en persons kromosomer. Man skal kunne sammenligne en persons biologiske alder med den faktiske kronologiske alder. Testen skal være veldig presis og ville kunne tilbys på markedet i løpet av fem til ti år. Dr. Blasco har dannet et firma Life Length, som i løpet av året også starter et britisk kommersielt samarbeid.

Men flere mener at en slik test krever en streng etisk kontroll, så resultat ikke blir misbrukt. En etisk vurdering av nytten av slik kunnskap kan vel også diskuteres. Forskere har forskjellige meninger om det så langt.

Kilde: www.independent.co.uk

LES OM GENTEKNOLOGI I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikk.no Se tema "Bioteknologi og genteknologi"

GODE PENGER Å TJENE FOR FORSØKSPERSONER

VIL DU VÆRE MED på dette forsøket?

Man søker friske, u-trenete, ikke-røykende personer med en BMI (vektfaktor) mellom 22 og 27. Forsøket varer i 10 uker. I to av disse ukene har man benet immobilisert i en kneskinne. Dessuten tas det 8 vevsprøver fra lårmuskelen, og det settes kateter i en arterie og to vener i beinet. Honorar: 8000 kroner.

Dette er et av flere medisinske forsøk som man kan være med på i følge nettstedet www.forsoeegsperson.dk

Danske studenter strømmer til for å være forsøkskaniner. Nettstedet har nå et register på 3500 personer som stiller seg til rådighet for forskerne. Det er trolig mulighet for å tjene ekstra penger som er det de fleste tiltrekkes av. Enkelte forsøk betales med opptil 10 000 kroner.

Den danske professoren Lone Scozzza er overrasket over den høye pengesummen som tilbys. – Loven sier at honoraret ikke skal være så høyt at det i seg selv er motiverende. En så stor sum kan føre til at en person ikke tenker seg

helt nøye om, mener hun. – Ikke alle forsøk er risikofrie, selv om alle forsøk er godkjente. Hun etterlyser en bredere etisk debatt i Danmark og peker blant annet på at medlemmene i godkjenningskomiteene er for mye opptatt av statistikk og teknikk.

Kilde: <http://ekstrabladet.dk>

LES OM BETALING AV FORSKNINGSDELTAERE I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikk.no Se tema "Betaling av forskningsdeltakere"

FOTO: SHUTTERSTOCK

GRANSKINGSUTVALGET, EN OPPSUMMERING FRA EVALUERINGSMØTET I MAI

Tekst: Lise Ekern

DET NASJONALE UTVALG for gransking av redelighet i forskning (GRU) er en ressurs for universiteter, forskningsinstitusjoner, bedrifter eller oppdragsgivere. Utvalget skal bistå i saker om uredelighet. Granskingsutvalget er et supplement til lokalt behandlingsapparat.

Utvalget er opprettet i henhold til lov om behandling av etikk og redelighet i forskning, og startet sin virksomhet i slutten av 2007.

I fireårsperioden, 2007 – 2011, har utvalget fått mange henvendelser, men bare få av disse har alene handlet om uredelighet slik det defineres i forskningsetikkloven. De fleste saker er sendt videre til institusjonene. Granskingsutvalget har så fulgt sakenes behandling ofte i en

dialog med de samme institusjonene. Svært ofte handler sakene om arbeidsmiljøkonflikter mv.

Det er vanskelig å skille et reelt varsel om fusk fra en personkonflikt. For å gjøre dette arbeidet lettere, har utvalget planer om å lage et "varslerskjema", som kan bidra til en tydeligere og mer ryddig henvendelse fra varsleren.

Det var en bred debatt på evalueringsmøtet og utveksling av nyttig erfaring. Det ble slått fast at institusjonene har hovedansvaret for god forskningsetisk praksis, men at det er viktig med et samarbeid mellom de lokale og det nasjonale nivå.

Et tema som også kom opp, var i hvilken grad en forskers navn skal offentliggjøres når han eller hun har opptrådt uredelig. Det ble

påpekt at det offentlige har krav på å få vite. Samtidig må man passe på å ha systemer som gjør at en frikjent forsker ikke får et stempel hengende ved seg. Noe som lett kan skje.

Det er lite uredelighet i Norge, også på verdensbasis. Men at man snakker om at opptil 1 % av vitenskapelige publikasjoner bygger på redelighet, er allikevel for mye.

GRU håper på så lite uredelighet som mulig i den nye fireårsperioden, men vet at det vil komme mange saker som må granskes.

LES MER OM GRANSKINGSUTVALGET I FORSKNINGSETISK BIBLIOTEK (FBIB): www.etikk.no

SULTET FOR FORSKNING

Under andre verdenskrig deltok en gruppe menn i medisinske eksperimenter de færreste ville sagt seg villige til i dag. Disse mennene nektet å utføre krigshandlinger, men ville likevel gi et bidrag til samfunnet i krigstid. Deltakelse i medisinsk forskning ble en attraktiv løsning for mange.

Tekst: Marianne Barland

Store amerikanske styrker kom til Europa under annen verdenskrig. Selv om mange frivillig meldte seg til hæren, var det også mange pasifister i USA. Som et alternativ til militærtjeneste ble The Civilian Public Service (CPS) opprettet. 12 000 amerikanske menn utførte ulike former for samfunnsnyttig arbeid fordelt på 152 CPS-sentre rundt om i USA og på Puerto Rico. Store deler av mennene i CPS var pasifister utfra deres religiøse ståsted. Selv om de ikke ønsket å utføre krigshandlinger, ville de likevel gjøre en innsats for landet sitt i krigstid, noe CPS ga dem mulighet til.

Arbeidet på CPS sentrene besto av alt fra pleiarbeid på psykiatriske institusjoner, jordbruk og skogbruk til deltakelse i medisinske eksperimenter. De medisinske eksperimentene var særlig populære, da ideen om å "ofre seg selv" for å bidra til viktig medisinsk forskning sto sterkt blant mennene.

I 1940-årene ble kinin brukt som behandling mot malaria. På grunn av minskende tilgang på råvaren kinin under krigen, begynte forskere å lete etter alternativ behandling. Mennene som deltok i dette eksperimentet, ble smittet med malaria og mottok eksperimentell behandling. Det ble også

gjort forskning på lungebetennelse og hepatitt med forsøkspersoner fra CPS.

Å VÆRE SULT-OFFER

Et av de største og mest omfattende eksperimentene var likevel dr. Ancel Keys forskning på sult; "The Minnesota starvation experiment". Forskningsgruppen hadde to hovedmål: Å kartlegge hvordan sult påvirker kroppen og dens funksjoner og ut fra disse resultatene skrive en håndbok i rehabilitering av sultofre. Eksperimentet startet opp i 1944, da det allerede var klart at sult kom til å bli en av hovedutfordringene for Europa når krigen tok slutt.

Dr. Ancel Keys var professor i fysiologi og hadde tidligere jobbet med ernæring for den amerikanske hæren, i utviklingen av den optimale matrasjonspakken for fallskjermhoppere som skulle til Europa. Keys hadde også tidligere brukt mennene fra CPS i sin forskning. Blant annet gjorde han mindre undersøkelser på effekten av tørste, varme, kulde og hvordan kroppen reagerer på å være sengeliggende over lengre tid. Så lenge den amerikanske hæren kunne ha nytte av forskningen hans, hadde han fri tilgang til forsøkspersoner gjennom CPS.

Med teksten "Will you starve that

they be better fed?" rekrutterte Keys menn til studien, og 200 meldte seg. Keys hadde strenge kriterier for utvelgelse av deltakere og satt til slutt igjen med 36 menn, hvorav 32 gjennomførte hele eksperimentet. Dette var menn som i utgangspunktet hadde god fysisk og mental helse, de kom lett overens med andre og viste interesse for fagområdet det skulle forskes på.

START I 1944

I november 1944 startet forskningsprosjektet i Minnesota. Første del av eksperimentet var en observasjonsperiode hvor mennene fulgte en normal diett. I tillegg til nøye oppmålte måltider hadde de også strenge krav til aktivitetsnivå. Dette innebar blant annet at de måtte gå minst 35,4 km i uka. Gjennom observasjonsperioden ble det kartlagt hvor mange kalorier som skulle til for å opprettholde vekten, gitt et konstant aktivitetsnivå. På denne måten kunne dr. Keys beregne forventet vektnedgang for alle mennene.

Etter tre måneder med kartlegging begynte selve sultfasen. Målet var at alle mennene skulle gå ned 25 % av sin opprinnelige vekt. Siden hele studien ble satt til å vare i ett år, var disse 25 %

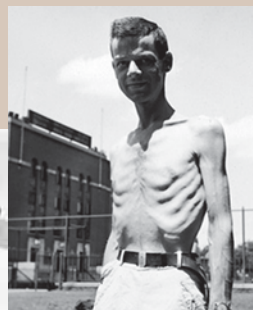
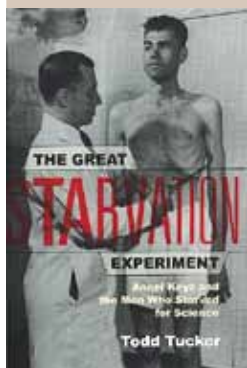
Foto: <http://www.flickr.com>

Portrett av Ancel Keyes, University of Minnesota arkiver, Wikipedia

Ancel Keys utviklet «K-rasjon», bærbare måltider for soldater i felten. <http://americanradioworks.publicradio.org/features/wwii/al.html>

Deltaker i sult-eksperimentet Sam Legg. Time og Life Bilder / Getty Images. <http://americanradioworks.publicradio.org/features/wwii/al.html>

Brosjyre laget for pengeinnsamling til rekrutter i sult-studien. <http://americanradioworks.publicradio.org/features/wwii/al.html>

det Keys mente de ville klare å oppnå i løpet av den tiden de hadde. Dette ville være lite nok til at de ikke løp noen risiko med mennenes helse, samtidig som de ville få data som kunne brukes til å hjelpe mennesker som hadde vært gjennom dette i virkeligheten. Mennene fulgte en diett som ga dem omtrent 1560 kalorier hver dag. Måltidene bestod av mat som skulle tilsvare et vanlig kosthold i Europa i under krigen; poteter, kål, neper og brød.

REHABILITERING

Etter seks måneder med sulting var det tid for rehabilitering i tre måneder. Mennene ble delt i ulike grupper som fikk ulike dietter. Noen fikk stor økning i antall kalorier, andre fikk liten økning i kalorier, men tillegg i form av vitaminer og proteiner. På denne måten kunne forskerne finne den optimale dietten for vektøkning.

I mai 1945, tretten uker inn i eksperimentets sultfase, endte krigen i Europa. Mennene var skuffet over at de ikke hadde kommet lenger i eksperimentet, og at de ikke hadde klare resultater som kunne brukes med en gang. Mange opplevde også at sulten påvirket dem i så stor grad mentalt at de ikke lenger brydde seg om krigen. De var

bare opptatt av mat, og når de ville få sitt neste måltid.

Den psykologiske effekten av eksperimentet var noe av det mest banebrytende dr. Keys publiserte. I sultfasen hadde mennene vært medgjørige, da det eneste de tenkte på var mat. I rehabiliterings-perioden derimot opplevde Keys at de protesterte på noen av reglene som var satt og arrangerte møter for å bedre sin egen situasjon. Keys argumenterte dermed at demokrati og nasjonsbygging ikke ville være mulig i land hvor det var dårlig tilgang til mat. Et folk som sulter, vil i større grad godta undertrykking og mangel på demokratisk valg. Riktig ernæring og nok mat ga mennene krefter, både fysisk og mentalt, til å ville gjøre noe med sin egen situasjon.

MENTAL PÅVIRKNING

Denne konklusjonen, at mat og ernæring påvirker kroppen også mentalt, var et uventet resultat av eksperimentet. Mennene ble nervøse, apatiske, utålmodige og deprimerte. En av mennene gikk så langt at han kuttet av seg tre fingre på grunn av stress. Det eneste de klarte å fokusere på var mat. Dette har gjort at resultatene fra eksperimentet fortsatt brukes i stor

grad for behandling av pasienter som lider av spiseforstyrrelser.

I 2003 ble 18 av deltakerne, som fortsatt var i live, intervjuet om hvordan de så tilbake på sin deltakelse i eksperimentet. Til tross for alt de hadde vært gjennom, beskrev de deltakelsen som en av de viktigste og mest meningsfulle hendelsene i livet:

[T]he men continued to look back on participation in the Minnesota Experiment as one of the most important and memorable activities in their lives. Wesley Miller reported, «It's colored my whole life experience... [and was] one of the most important things I ever did... I'm proud of the work the Civilian Public Service did during the war.»

Samuel Legg seemed to speak for all of the men when he commented, «I think probably most of us are feeling we did something good and are glad we did it, and that helps us live a better life.»

Kilder:

Tucker Todd: "The Great Starvation Experiment. Ancel Keys and the men who starved for science" 2006. University of Minnesota Press
Kalm Leah M, Rixhard D, Semba "They starved so that others be better fed: Remembering Ancel Keys and the Minnesota Experiment" 2005. The Journal of Nutrition 135:1347-1352

BIOETIKK I VERDENSRELIGIONENE

Redaktør: Knut A. Jacobsen
Forlag: Abstract forlag, 2010
Antall sider: 270

ISBN 978-82-7935-285-3

Debattar om bioetikk har rulla i fleire tiår både i Norge og ikkje minst i ulike land verda over. Forskingsframsteg innan analyse og ulik bruk av kunnskap om arvestoffet er basis for storparten av denne debatten, i tillegg til medisinske framsteg og vidare utvikling av assistert befruktning.

Både nasjonale og internasjonale utvalg, komitear og organisasjonar er oppretta for å følgja den bioteknologiske utviklinga og for å analysere etiske aspekt og problem den eventuell skulle gi. I fleire land har bioetisk diskusjon ført til endringar i lovverket som regulerer og set grenser for bioteknologisk og medisinsk bruk av nye teknologiar. Det normative grunnlaget for bioetisk analyse og haldningar er ofte noko diffuse.

I boka "Bioetikk i verdensreligionene" er den etiske debatten initiert av bioteknologisk utvikling drøfta i relasjon til dei store monoteistiske verdsreligionane kristendom, islam og jødedom som kanskje står oss nærast, i tillegg til hinduisme og buddhisme. Boka er den først på norsk som tar opp dette temaet på eit så breitt kulturelt grunnlag. Internasjonal litteratur har heller ikkje mange tilsvarende tekstar. Etter gjennomlesing får ein eit klart innblikk i kompleksiteten av bioetisk analyse relatert til religiøse doktrinar. Av dei ulike religionane er kristendomen som vestens og høgteknologilanda sin dominerande religion, den som mest har gått inn i bioetisk analyse basert på teologiske dogme.

Ulla Schmidt, professor i teologi ved Universitetet i Oslo, viser i sitt kapittel mangfaldet av syn mellom ulike kyrkjesamfunn når det gjeld å identifisere etiske problem ut frå ein kristen ståstad. Rabbinar Lynn Claire Feinberg presenterer basis for jødedomens sin bioetiske analyse, universitetslektor Jonas Svensson drøftar grunnlaget for bioetisk analyse basert på sitat frå Koranen, medan Knut A. Jacobsen (professor i religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen) gir i to kapittel ei oversikt om bioetikk basert på hinduisme og buddhisme.

Alle kapitla har mange referansar som gjer det lett for vidare lesing innan spesielle tema. Fagleg må denne boka stå sterkt og skulle passa inn som relevant litteratur i mange studie og kurs og ha allmenn interesse i pågåande mediedebattar; t.d. bruk av surrogatmødrer i India kosta av oppdragsgivarar frå vestlege land. Tematisk er naturleg nok store delar av stoffet fokusert på humanmedisinske problem.

Med ulikt fokus innan omtalen av dei ulike religionane får forfattarane indirekte demonstrert skilnaden mellom dei store religionane i høve til bioetiske utfordringar. For ein med mindre religionsvitenskapleg innsikt hadde det kanskje vore tenleg med eit klarare fokus på kva som skil religionane sin analyse av bioetikk. Men viktigast er kanskje for oss i Norge å ha større innsikt over divergensen innan kristendomen i handsaming av bioetisk problem, noko me får med Schmidt sin presentasjon.

Det går klart fram av boka at alle dei store religionane identifiserer bioteknologi og medisinsk-tekniske nyvinningar seriøst. Basert på gjennomlesing av boka verkar det som ein vesentleg skilnad mellom kristendomen og dei andre religionane i denne samanhengen er at bioetikkdiskusjonen er litt meir demokratisk i kristendomen medan i dei andre religionane er analysen meir utført av dei religiøse leiarane innan dei einskilte religionane. Drøftingane og analysane vert då vesentleg meir prega av menn.

Boka er absolutt verdt å lesa for interesserte i bioetikk spesielt og praktisk etikk meir generelt.

I emnet Bioetikk som underteikna har ansvaret for ved Mat. nat. fakultetet i Bergen kjem denne boka til å bli tilrådt som relevant litteratur.

*Dag E. Helland, leder av Nasjonal forskningsetisk komité
for naturvitenskap og teknologi (NENT)*

Debatt

KONFLIKT OG FORSKNINGSETIKK

Dag Slotfeldt-Ellingsen, medlem av Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning
(Granskingsutvalget)

DEFINISJONEN AV hva som er god vitenskapelig praksis, har endret seg lite de siste tiår. Men arbeidet med å fremme og overvåke slik praksis har i samme periode utviklet seg til å bli et eget organisert, profesjonalisert, byråkratisert og ”jussifisert” område innen forskningen hele verden. I Norge har anslagsvis to hundre personer nå et spesielt ansvar for forskningsetikk innen administrative stillinger og gjennom deltagelse i forskningsetiske utvalg og råd.

Selv er jeg som medlem av Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget) en del av dette og ser klar nytte av at det som før stort sett var ”uskrevne lover”, nå er blitt skriftlige regler og prosedyrer. Jeg mener allikevel at det er mer å gjøre her. Retningslinjene for god praksis i forskning kan ytterligere tydeliggjøres og harmoniseres (for eksempel når det gjelder grensen for når vi tar i bruk ordet ”plagiat”). Likeså kan arbeidet i forskningsetiske utvalg og råd effektiviseres med utgangspunkt i de erfaringene man har fått de siste årene. Når dette er sagt, mener jeg imidlertid at det viktigste som kan gjøres for å fremme god praksis i forskningen, er utenfor utvalg og råd, nærmere bestemt der selve forskningen foregår.

UENIGHET KAN BLI EN KONFLIKT

Overraskende mange av henvendelsene Granskingsutvalget har fått i løpet av utvalgets første fire årene, er knyttet til konflikter mellom forskere. I noen av disse tilfellene synes det å være konflikten som har utløst handlinger som bryter med god vitenskapelig praksis. Slike konflikter kan ha rot i faglig uenighet

og interessenmotsetninger, eller uenighet om opphav til ideer og løsninger, om publisering og forfatterskap, om hvordan man referer til, anerkjenner eller bruker hverandres arbeid, osv. Forhold som det i utgangspunktet ikke er noe galt i å ha ulike meninger om, men som partene ikke greier å finne en løsning på. Da kan grunnlaget være lagt for at en eller flere av partene begynner å reagere på konflikten med handlinger som bevisst eller av ubetenksomhet bryter med god forskningspraksis: Utelate en berettiget medforfatter på en publikasjon, neglisjere andres arbeid, bruke andres idéer og forskningsresultater urettmessig, osv.

Ledelsen for forskningsinstitusjoner hvor dette skjer, vil naturlig måtte gå inn i konflikten for å finne en løsning. Det er aldri enkelt, og hvis ledelsen gir den ene eller annen part rett, blir den lett selv en part i saken. Flere av henvendelsene til Granskingsutvalget kommer fra forskere som ledelsen ikke har støttet. De ser på utvalget som en utvei til å få det de mener er rettferdig og nøytral behandling av saken.

DÅRLIG PRAKSIS

Brudd med god skikk i forskningen spenner fra saker hvor skillet mellom god og dårlig praksis er gjenstand for skjønn, via sjusk og småjuks, til alvorlig forfalskning, fabrikkering, plagiat o.a., begått med forsett eller grovt uaktsomt (det forskningsetikkløven definerer som vitenskapelig ”uredelighet”).

Granskingsutvalget har hverken mandat eller ressurser til å behandle hele bredden av avvik fra god praksis, det skal bare ta

saker hvor det kan foreligge ”uredelighet”. I oppstartsfasen har utvalget derfor lagt vekt på å utvikle kompetanse og prosedyrer for å identifisere og granske disse uredelighets-sakene. Men det er få slike saker. Heldigvis. Derimot har utvalget mottatt mange saker hvor det kan foreligge brudd på god skikk, uten at det vil være snakk om ”uredelighet”. Flere av disse sakene har altså også en kobling til konflikter mellom forskere. Om en slik sak ikke er alvorlig i forskningsetikklovens forstand (og da oftest ender med å bli avvist av Granskingsutvalget), er den alltid svært alvorlig for dem som er involvert.

Når Granskingsutvalget får slike saker, må parter, institusjoner og av og til eksperter involveres i å klarlegge saken for utvalget. Dette er belastende, ressurskrevende og tar lang tid. Innenfor det handlingsrommet lover og forskrifter gir Granskingsutvalget, er det en utfordring å arbeide både korrekt og på en måte som ikke gjør vondt verre for parter og institusjoner. Eller sagt med andre ord: Det er blitt like viktig for Granskingsutvalget å være god til å avvise de mindre alvorlige sakene, som til å granske de alvorlige.

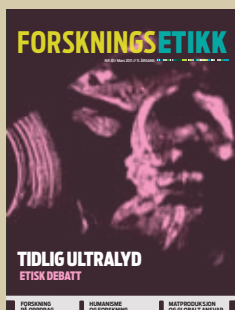
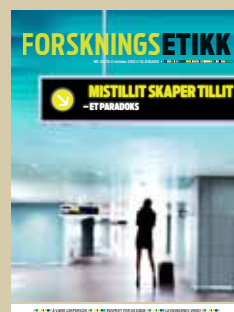
For meg er disse konfliktrelaterte sakene også en påminnelse om at det viktigste vi kan gjøre for å fremme god forskningspraksis, ikke har med deklarasjoner, regler og etiske utvalg å gjøre, men med forstandig og klok ledelse på laveste nivå. Ledelse som skaper forskningsmiljøer hvor kolleger arbeider godt sammen, hvor det ikke er toleranse for juks og slurv, og hvor de uerfarne lærer god skikk av de erfarne.

B ØKONOMI
ÉCONOMIQUE

FORSKNINGSETIKK

B-blad // Returadresse: Forskningsetikk, P.b. 522 Sentrum, 0105 Oslo

Ettersendes ikke ved varig adresseendring, men sendes tilbake til senderen med opplysninger om den nye adressen.

BLI MED OSS VIDERE SOM LESER!

ABONNEMENTET ER GRATIS • BLADET KOMMER FIRE GANGER I ÅRET
SEND E-POST MED NAVN OG ADRESSE TIL AB@ETIKKOM.NO

FORSKNINGSETISKE KOMITEER

Prinsens gate 18 // P.b. 522 Sentrum // 0105 Oslo

Telefon 23 31 83 00 // Telefaks 23 31 83 01

post@etikkom.no // www.etikkom.no

NEM

Den nasjonale forskningsetiske komité
for medisin og helsefag

NENT

Den nasjonale forskningsetiske komité
for naturvitenskap og teknologi

NESH

Den nasjonale forskningsetiske komité
for samfunnsvitenskap og humaniora